

ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАБУВАЛЬНОЇ ДАВНОСТІ У НІМЕЦЬКОМУ МІСЬКОМУ ПРАВІ, ЩО ДІЯЛО НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Чинний Цивільний кодекс України (далі — ЦК України) вперше в сучасному національному праві закріпив набувальну давність як самостійну підставу набуття права власності, хоча як правове явище вона була відома праву, що діяло на українських землях упродовж різних історичних періодів.

Так, у праві Польського королівства, Великого князівства Литовського, Гетьманщини та правозас-тосовчій практиці Російської імперії мала місце т. зв. земська давність, яка передбачала поєднання функцій позовної і набувальної давності, маючи наслідком одномоментне припинення права власнос-ті у власника майна і виникнення такого права у фактичного володільця.

Водночас поряд із загальнодержавним правом вказаних країн на українських землях діяло німецьке міське право, зокрема магдебурзьке і хелмінське (кульменське), яке закріплювало модель давності, що (на відміну від земської давності) передбачала розмежування набувальної давності та позовної давнос-ті. Майже всі українські міста, що перебували у складі Польського королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, володіли німецьким міським правом [1, с. 25], воно також застосову-валося в багатьох селах Галичини [2, с. 120-124]. Більш того, німецьким міським правом володіли всі великі міста Гетьманщини, в якій воно також використовувалось як загальнодержавне право, а пізніше стало одним із основних джерел кодифікації українського права у XVIII — I пол. XIX ст.ст.

Аналіз змісту норм ЦК України свідчить, що в ньому відображено існуючу в німецькому міському праві модель давності з її поділом на набувальну і позовну давність. Вищезазначене зумовлює акту-альність і доцільність аналізу положень німецького міського права в частині регулювання набувальної давності з метою використання історичного досвіду для вдосконалення правового регулювання набу-вальної давності в Україні.

Дослідженням німецького міського права свого часу займалися зокрема М. Владимирський-Буданов, Ф. Тарановський, Д. Багалій, О. Кістяківський, а нині продовжують М. Кобилецький, Т. Гошко, А. Резніков та ін. Водночас праці вказаних науковців обмежувалися дослідженням структури органів міського самоврядування і зовнішніх форм (джерел) німецького міського права без аналізу змісту кон-кретних правових норм. У зв'язку з цим та з огляду на обрану автором проблематику метою даної стат-ті є дослідження змісту положень німецького міського права щодо набувальної давності та практики судів щодо їх застосування.

Джерелами магдебурзького і хелмінського права на українських землях зазвичай були не законодавчі акти у звичному розумінні, а радше компіляції або посібники (так звані «правні книги»), в яких розтлу-мачувався зміст норм Саксонського зерцала та інших законодавчих актів Середньовіччя. Серед джерел магдебурзького права, які найчастіше застосовувалися на українських землях були польськомовні праці Б. Гроїцького, П. Щербича, П. Кушевича та рідше латиномовні — М. Яскера і Я. Церазіна [детальніше див.: 1, с. 17, 24; 3, с. 80-83; 4, с. 83-99].

Особливістю магдебурзького та хелмінського права, яке діяло на українських землях, була відсут-ність, починаючи з середини XIV ст., прямого впливу на нього з материнського міста, оскільки поль-ський король Казимир Великий створив у межах Польського королівства спеціальні суди німецького права, які виконували функції апеляційної та касаційної інстанцій [5, с. 3-7]. Відтак було розірвано зв'язок з Магдебургом і Хелмно, після чого німецьке міське право в Польщі почало розвиватися са-мостійно. Подібним чином розвивалося магдебурзьке та хелмінське право у Великому князівстві Ли-товському і Гетьманщині з тією відмінністю, що функції з перегляду судових рішень виконували вищі

державні суди. Крім того, вищі посадові особи Великого князівства Литовського дуже часто були війтами міст магдебурзького права, що належали державі, тобто самоврядування таким містам надавалося князем, який і призначав війта, який в свою чергу здійснював правосуддя в такому місті за магдебурзьким правом. Наприклад, Микола Ясинський, будучи писарем Великого князівства Литовського, підкоморним Віленської землі і державцем Любошанським, також був призначений війтом м. Могилева, де розглядав в якості апеляційної інстанції судові справи [6, с. 25]. Досліджена автором судова практика застосування німецького міського права вказує, що такий зв'язок часто призводив до застосування концепцій державного (національного) права до німецького міського права.

Давність у німецькому міському праві, формально виступаючи єдиним інститутом приватного права, по-суті поділялася на набувальну та позовну, подібно до того, як це на сьогодні має місце у французькому цивільному кодексі. Одним із підтверджень цього є назва пункту довідника Я. Церазина — «*Usucapio seu Praescriptio*» (Набувальна давність або (позовна) давність) [7, с. 14-16]. Особливість інституту давності в магдебурзькому і хелмінському праві полягала в тому, що його норми формулювалися як спосіб захисту від позову (подібно до позовної давності в сучасному праві), але при цьому у разі спору судом вирішувалося питання, яка зі сторін має «краще право» на майно. Крім того, давність виступала в якості укріплення права, щоб «кожен щодо набутого майна був у безпеці» [8, с. 213].

За загальним правилом строк давності за магдебурзьким правом становив один рік і шість тижнів як для рухомого, так і нерухомого майна [9, с. 22; 10, с. 9-10; 11, с. 68-69]. Умовою застосування такого строку щодо нерухомого майна була наявність титулу володіння [9, с. 22], що усувало можливість набуття краденого чи насильно відібраного майна. Більш того, згідно з магдебурзьким правом давність не застосовувалася, якщо особа володіла майном без правового титулу [9, с. 23]. Разом з тим, судова практика свідчить, що як доказ наявності титулу суд приймав показання свідків [12, с. 223-224], акти ревізій [12, с. 197-198], сплату податків [13, с. 81].

Судова практика застосування норм магдебурзького права, проаналізована автором, зокрема судові рішення Могилівського війтівського уряду від 30 липня 1578 р., 9 серпня 1578 р., 16 серпня 1578 р. [6, с. 13-14, 25, 33], рішення Брестського магістрату від 21 червня 1641 р., залишене 17 грудня 1641 р. без змін за результатом перегляду справи королем Владиславом IV [14, с. 384-386, 397-398] та ін., свідчать, що у разі спору між фактичним безтитульним володільцем і особою, яка мала правовстановлюючий документ на майно, спір вирішувався на її користь. Однак у випадку наявності титулу у володільця та позивача суд виносив рішення на користь фактичного володільця майна, застосовуючи формулу, що «кожен держачий краще право завжди має, ніж той хто позиває» або «хто не чинив позову (протягом строку давності — Т.П.), тоді ту річ давністю втрачає, а тому ближчою є річ, хто держить її, а не позиває за неї» [6, с. 259, 316-317, 400, 467; 13, с. 123-124, 158-159].

Магдебурзьке право встановлювало певні винятки із загального строку давності. Зокрема 10-річний строк давності застосовувався, якщо власник нерухомого майна перебував не за місцем знаходження майна, в тому числі «ходив по службах» чи займався промислом, а строк в 31 рік і 6 тижнів — якщо перебував за межами держави («в чужих землях») [9, с. 22-23].

Натомість хелмінське право не знало 10-річної давності та чітко закріплювало принцип, що строк давності в 1 рік і 6 тижнів застосовувався, якщо особи проживали в одному місті, а строк в 31 рік і 6 тижнів — якщо ні [11, с. 68-69]. При цьому, строк давності щодо майна, належного церкві, становив 40 років, а щодо майна держави — 5 років.

На відміну від магдебурзького права, яке закріплювало, що строк давності до досягнення дитиною повноліття (14 років) не перебігає, (крім строку в 31 рік і 6 тижнів, який спливав у будь-якому випадку) [9, с. 23, 55], хелмінське право передбачало, що строк давності щодо майна неповнолітнього спливає в загальному порядку, але збільшується на 1 рік і 6 тижнів [11, с. 68-69, 215].

Магдебурзьке право закріплювало екстраординарну набувальну давність, строк якої становив 31 рік і 6 тижнів, і зі спливом якої все погашалося [9, с. 55]. Вказаний різновид давності застосовувався як до фактичного володіння без правовстановлюючих документів, так і до недобросовісного володіння, а єдиною умовою була наявність спокійного володіння. Теоретичне обґрунтування цьому різновиду давності було дане Б. Гроїцьким, який вказував, що міському уряду не потрібні зайві спори і затримки з введенням майна в обіг. Крім того, якщо протягом тривалого часу не озвався той, хто має якесь право щодо майна, то кожен, хто тривалий час володів таким майном, може набути його у власність [15, с. 76-77].

Згідно з положеннями магдебурзького права давність не поширювалася на речі, які належали державі, церкві, були загублені, перебували в заставі, а також були об'єктом залежного володіння [9, с. 22-23]. Натомість хелмінське право з-під дії норм про давність виключало лише речі, належні місту [11, с. 68-69]. Хелмінське право також передбачало застосування давності стосовно меж земельної ділянки, строк якої становив 31 рік і 6 тижнів [11, с. 199-200].

Особливим чином у магдебурзькому праві регулювалося набуття права власності на крадені та насильно відібрані рухомі речі. За загальним правилом такі речі були вилучені з-під дії норм про набувальну давність [9, с. 22]. Однак таке майно набувалося у власність у випадку його відчуження правонаступником(и) першого володільця за умови, що відчужувач і набувач не знали про те, що річ крадена чи насильно відібрана. При цьому строк давності становив 3 роки [15, с. 133].

Дослідивши норми німецького міського права, присвячені набувальній давності, можна стверджувати, що деякі з них були б актуальними для України й сьогодні.

Аналіз змісту ст. 344 ЦК України свідчить, що сучасне національне законодавство не закріплює екстраординарну набувальну давність, залишаючи за межами цивільного обороту майно, добросовісність набуття якого не може бути доведена його володільцем. Зокрема існує значна кількість майна, володіння яким здійснюється ще за радянських часів при відсутності правовстановлюючих документів на нього (наприклад, фактичне прийняття особою спадщини без належного оформлення правовстановлюючих документів). У зв'язку з цим заслуговують на увагу положення магдебурзького права щодо екстраординарної набувальної давності при вдосконаленні правового регулювання набувальної давності в Україні.

Також заслуговує на увагу існуюче в хелмінському праві правило щодо перебігу строку давності стосовно майна неповнолітніх осіб, а саме, що перебіг такого строку відбувається в загальному порядку, але збільшується його тривалість. Вказане правило, на думку автора, забезпечує дотримання прав неповнолітніх осіб без надмірного відстрочення повернення задоволеного майна до цивільного обороту. Враховуючи відсутність в ЦК України норми щодо порядку перебігу строку набувальної давності, в тому числі стосовно майна неповнолітніх осіб, зазначене положення німецького міського права може бути використане для врегулювання вказаного питання в ЦК України.

Використані джерела:

1. *Кобилецький М.М.* Магдебурзьке право і його застосування в Україні (XIV — перша половина XIX ст.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / М.М. Кобилецький. — Львів, 2010. — 33 с.
2. *Кобилецький М.М.* Магдебурзьке право у селах Галичини / М.М. Кобилецький // *Право України*. — 2003. — № 8. — С. 120-124.
3. *Права по которым судится малороссийский народ* / [под ред. А. Кистяковского]. — К.: Изд-во Киев. унив. типогр., 1879. — 1063 с.
4. *Гошко Т.Д.* Нариси з історії магдебурзького права в Україні (XVI — початок XVII ст.) / Т.Д. Гошко. — Львів: Афіша, 2002. — 255 с.
5. *Samolewicz J.* Sąd wyższy prawa niemieckiego na zamku sanockim (1425-1553) / J. Samolewicz // *Studia nad Historią Prawa Polskiego*: wydane pod red. Oswalda Balzera. — Т. II. — Zeszyt 1. — Lwów, 1903. — Р. 3-53.
6. *Акты издаваемые Виленскою комиссією для разбора древних актов*. — Т. XXXIX. Акты Могилевского магистрата XVI века. — Вильна, 1915. — 674 с.
7. *Cerasinum J.K.* Enchiridion aliquot locorum communium Iuris Maidenburgen / J.K. Cerasinum. — Cracovia: In Officina Lazari, Mathias Androuien, 1616. — [72] s. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=31322&from=FBC> — Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa.
8. *Собрание малороссийских прав 1807 г.* // АН Украины, Ин-т государства и права и др. / [сост.: К.А. Вислобоков и др.]. — К.: Наукова думка, 1992. — 368 с.
9. *Groicki B.* Artykuły Prawa Maydeburkiego, ktore zowią Speculum Saxonum. Z Lacińskiego ięzyka na Polski przełożone y znowu drukowane / B. Groicki. — Kraków, 1616. — 105 s. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=31322&from=FBC> — Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa.
10. *Groicki B.* Reyestr do Porządku y do Artykułów Prawa Maydeburkiego y Cesarskiego / B. Groicki. — Kraków: Drukarnia Łazarz Andrysowic, 1567. — 88 s. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=166426&from=FBC> — Jagiellonian University // Jagiellonian Digital Library.
11. *Szczerbic P.* Jus municipale, to jest Prawo Miejskie Magdeburskie nowo z Lacińskiego y Niemieckiego na Polski ięzyk z pilnością y wiernie przełożone / P. Szczerbic. — Lwów, M.D.LXXXI. [1581]. — 215 [15] s. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=53131 — Polska Biblioteka Internetowa.
12. *Историко-Юридические Материалы, извлеченные изъ актовыхъ книгъ губерній Витебской и Могилевской* / [под ред. Д.М. Довгялло]. — Вып. 32. — Часть 1-я. — Витебскъ, 1906. — 289 с.
13. *Историко-Юридические Материалы, извлеченные изъ актовыхъ книгъ губерній Витебской и Могилевской* / [под ред. Д.М. Довгялло]. — Вып. 30. — Отдел 1-й, 2-й. — Витебскъ, 1903. — 360 с.
14. *Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссією*. — Том VI. Акты Брестского городского суда, акты Брестского Подкоморского суда, акты Брестской Магдебургии, акты Кобринской Магдебургии, акты Каменецкой Магдебургии. — Вильна, 1872. — 593 с.

15. Groicki B. Tytuły Prawa Maydeburskiego Do Porządku i do Artykułów, pierwey po Polsku wydanych. W sprawach tego czasu naywięcej kłopotnych, z tegoż Prawa Maydeburskiego przydane / B. Groicki. — Kraków, 1616. — Przedrukowane: Przemyśl: Drukarnia Societatis Jesu, 1760. — 238 [323]s. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pbc.biaman.pl/dlibra/docmetada?id=518&from=publication&> — Podlaska Biblioteka Cyfrowa.

Простибоженко Т. В. Досвід правового регулювання набувальної давності у німецькому міському праві, що діяло на українських землях.

Стаття присвячена дослідженню положень німецького міського права (магдебурзького і хелмінського) щодо набувальної давності, яке діяло на українських землях. Автор зауважує, що німецьке міське право подібно до сучасного цивільного права України розрізняло набувальну і позовну давність. Досвід правового регулювання набувальної давності нормами німецького міського права, на думку автора, в частині закріплення екстраординарної набувальної давності та встановлення окремого правила щодо перебігу строку набувальної давності стосовно майна неповнолітніх осіб може бути використаний при вдосконаленні інституту набувальної давності в ЦК України.

Ключові слова: німецьке міське право, магдебурзьке право, хелмінське право, набувальна давність, володіння.

Простибоженко Т. В. Опыт правового регулирования приобретательной давности в немецком городском праве, которое действовало на украинских землях.

Статья посвящена исследованию положений немецкого городского права (магдебургского и хелминского) относительно приобретательной давности, которое действовало на украинских землях. Автор отмечает, что немецкое городское право как и современное гражданское право Украины различало приобретательную и исковую давность. Опыт правового регулирования приобретательной давности нормами немецкого городского права, по мнению автора, в части закрепления экстраординарной приобретательной давности и установления особого правила относительно течения срока приобретательной давности касательно имущества несовершеннолетних может быть использован при совершенствовании института приобретательной давности в ГК Украины.

Ключевые слова: немецкое городское право, магдебургское право, хелминское право, приобретательная давность, владение.

Prostybozhenko T. Experience of legal regulation of acquisitive prescription in german town law, which acted on Ukrainian lands.

The paper is devoted to the analysis of the German town law provisions (Magdeburg and Kulm) concerning acquisitive prescription, which acted on Ukrainian lands. The author observes that the German town law just like the modern civil law of Ukraine differentiated the acquisitive and extinctive prescription. The experience of legal regulation of the acquisitive prescription by the German town law provisions, in the author's opinion, can be used in part of establishing the extraordinary acquisitive prescription and providing a special rule concerning running of the acquisitive prescription term as to the property of the minors, during improving of the acquisitive prescription in the Civil Code of Ukraine.

Key words: German town law, Magdeburg law, Kulm law, acquisitive prescription, possession.

Рекомендовано до друку відділом проблем цивільного, трудового та підприємницького права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.